

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД 1943–1953 РОКІВ

Д. В. Костюк

Запорізький національний університет

darya.bryk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7131-083X>

Ключові слова: відбудова, промисловий комплекс, п'ятирічка, мас-медіа, економічні процеси, маніпуляція.

У статті, на основі матеріалів обласної періодики та архівних документів, проаналізовано безпосередній вплив мас-медіа на свідомість жителів Запорізької області в процесі відродження економічного життя регіону в період повоєнного десятиліття. Використовуючи метод порівняння, виявлено варіативність у подачі інформації щодо державних завдань, які поставали перед сільською місцевістю та містами регіону. Установлено, що агітаційно-пропагандистський компонент містився в основі матеріалів засобів масової інформації і спрямовувався на всіх жителів області.

У ході дослідження охарактеризовано основні напрями відбудовчих процесів у регіоні крізь призму «медійної реальності». Розглянуто основні засоби і методи, які використовували мас-медіа для мобілізації населення на виконання партійних і державних завдань. Визначено, що в мотивуванні населення до відродження економічного життя в області важливу роль відіграло інформаційне наповнення мас-медіа із застосуванням регіонального підходу.

THE ROLE OF MEDIA IN THE FRAMEWORK OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF ZAPORIZHZHIA OBLAST DURING THE 1943 – 1953

D. Kostiuk

Zaporizhzhia National University

Key words: reconstruction, industrial estate, five-year plan, media, economical process, manipulation.

Based on regional periodical press and archival documents, the article shows the analysis of direct media influence on the consciousness of Zaporizhzhia oblast residents in the process of economic revival in the region during the post-war decade. Applying a comparative method, variability in the submission of information on the government assignment, which rural and urban citizens in the region faced, should be noticed. It was established that components of propaganda were contained in the media materials, as well as was aimed at all residents of the oblast.

During the research, the main ways of reconstruction processes in the region through the prism of «media reality» was characterised. The main means and methods that were used by the media for mobilisation of the population to commit party and government assignments were studied. It was defined that to motivate the population to revive economic life in the oblast, the information content of mass media played an important role where the regional approach was applied. It is important to highlight that the Soviet authorities paid reasonable attention to the restoration of pre-war industrial estates of the oblast, as well as the agricultural sector that had strategic economic importance for the whole state. The attitude of the government to the population characterised by an obvious prioritisation of government interests over the personal needs of the citizens which reflected in the demands to fulfil high productive performance within short terms. Instead, the media used to avoid covering «genuine reality» news concerning the real reflection of the life of ordinary oblast citizens who suffered from famine by helping the government with material and work resources.

Being obeyed by the main party and government bodies, mass media were one of the main methods of influence on the population's consciousness and motivation in the process of reconstruction and further economic development as in the oblast as in the country.

У сучасному світі засоби масової інформації (ЗМІ) здійснюють потужний вплив на думки громадян і в кожній країні формують національну позицію розвитку держави в різних сферах життя. Однією із таких є економіка, яка, посідаючи важливе місце, безпосередньо впливає на добробут пересічного громадянина, до того ж їй відводиться особлива роль у регіональному вимірі. Адже кожна область спеціалізується на окремих галузях як промисловості, так і сільськогосподарства завдяки природним та історичним особливостям розвитку регіону. У ході висвітлення економічної ситуації українські мас-медіа, як правило, виконують інформативну функцію, розповсюджуючи повідомлення про внутрішнє та міжнародне становище відповідного аспекту.

Однак варто зауважити, що в радянський період ЗМІ здійснювали потужну агітацію та пропаганду з метою мобілізації й мотивування населення на досягнення економічних показників, запланованих державою. Очевидним прикладом слугує період пізнього сталінізму, який характеризується повоевними відбудовчими процесами. Саме в цей час, не лише перед республіками, а й регіонами всього Радянського Союзу, поставало завдання відродити економічне життя країни в короткі строки. Враховуючи моральний стан населення, яке було знедолене воєнним лихоліттям, державне керівництво залучало мас-медіа до активного контролю та маніпуляції суспільством. У зв'язку з цим метою статті є визначення ролі ЗМІ у висвітленні економічних процесів періоду повоевного десятиліття на прикладі Запорізької області.

Наразі існує значна кількість наукових праць, в яких розглянуто вплив мас-медіа на громадян як Радянського Союзу загалом, так і Запоріжжя зокрема. Основу становлять наукові розвідки в галузі соціальної комунікації. Перш за все, Г. Почепцов¹ у своїй монографії розглянув функціонування радянської системи в розрізі комунікацій та пропаганди в цілому. Ю. Колісник² у статті виокремив, на основі аналізу журнальної періодики УРСР, маніпулятивні засоби радянських ЗМІ, які здійснювали вплив на громадян, переслідуючи державні цілі. Інформативну цінність становить дослідження О.

Філіпової³, яка здійснила порівняльний аналіз партійно-радянської преси Львова та Запоріжжя. Зокрема виявлено спільні та відмінні риси регіонального функціонування місцевої періодики.

Поза увагою не залишаємо і, власне, історичні дослідження, які містять узагальнюючу інформацію стосовно повоевного періоду в Радянській Україні. У колективній монографії «Запорізький рахунок Великій війні. 1939 – 1945»⁴ розглянуто економічне становище Запорізької області в перші роки після звільнення території від німецької окупації. Також у колективній праці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України⁵ увагу приділено відбудовчим процесам повоевного періоду. У своїй праці професор української історії в Гарвардському університеті С. Плохій⁶ охарактеризував економічну ситуацію в УРСР після війни і відзначив роль Л. Брежнєва у відбудові промислового комплексу та Дніпровської електростанції в Запоріжжі. Німецька дослідниця історії Східної та Південно-Східної Європи К. Бек⁷ виокремила особливості мобілізації населення в Радянському Союзі до трудової діяльності в повоевний час.

У вищевказаних працях міститься загальна інформація, яка лише частково розкриває досліджувану тему. З метою здійснення детального аналізу залучено джерельну базу, яка ґрунтується на матеріалах обласної газети «Червоне Запоріжжя», у тому числі і партійних постанов. Окрім цього, використано документи з Державного архіву Запорізької області, які безпосередньо відносяться до функціонування місцевих ЗМІ в економічних процесах.

Відповідно, завданням дослідження є виявлення впливу ЗМІ на свідомість жителів Запорізької області крізь призму проблем економічного розвитку регіону в 1943–1953 роках.

³ Філіпова О. Дискурс партійно-радянської повоевної преси Півдня та Заходу України: порівняльний аспект. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2013. Вип. 3. С. 462–476. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_42 (дата звернення: 30.04.2020).

⁴ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.

⁵ Політична історія України ХХ століття : у шести томах / НАН України. Київ : Генеза, 2003. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / редкол.: І. Ф. Курас та ін. 696 с.

⁶ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключко. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. 496 с.

⁷ Бек К. Відновлення сталінської системи в повоевній УРСР. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 127–139.

¹ Почепцов Г. СССР: страна, созданная пропагандой. Харьков : Фолио, 2019. 459 с.

² Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 278–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (дата звернення: 30.04.2020).

На всій території Радянського Союзу застосовувалась єдина модель методів агітації та пропаганди за допомогою поширених медіа, які мали схожу структуру, ідейний зміст. Однак інформаційне наповнення (персоналії, загальні досягнення та проблеми, хід та результати п'ятирічок) різнилося залежно від економічної, культурної та територіальної специфіки розвитку окремого регіону¹. Погоджуючись з думкою О. Філіпової, зазначимо, що вплив на свідомість громадян відбувався за допомогою висвітлення близької тематики для певної місцевості на шпальтах газет, що орієнтувало населення на здійснення відповідних заходів та прагнень. Тому не випадково запорізькі засоби інформації спонукали жителів області до об'єднання навколо відбудови створених раніше промислових потужностей. Навіть персонажі у місцевих газетних матеріалах формували типовий образ жителя Запорізького регіону – комуніст, робітник промислового підприємства або представник сільського господарства, який віддано працює на благо держави². Зображення характерних героїв спонукало жителів області до активізації в трудовій діяльності, високих здобутків на виробництві та наслідування подібної поведінки.

Водночас О. Філіпова звернула увагу, що, незважаючи на застосування регіонального підходу в подачі інформації, відбувалося поступове нівелювання національної ідентичності, наприклад, за допомогою звернення до теми дружби народів в ім'я миру та відбудови. Тому мешканці Запорізької області, попри регіональні особливості, все частіше асоціювали себе з радянськими людьми³. Подібний ефект, на нашу думку, здійснювало й звернення до тематики радянсько-німецької війни. У зв'язку з цим у представників окремих національностей Радянського Союзу поступово формувалося поняття «загальної трагедії», яка торкнулася життя кожної людини в країні.

Унаслідок цього, як відзначив Г. Почепцов, радянські люди про свої інтереси піклувалися в останню чергу і тому приділяли значну увагу країні та суспільству. За період правління Й. Сталіна такий стан речей був зумовлений існуванням двох реальностей: медійної та справжньої. У медійній – головна увага приділялася людині, де держава постійно думала про покращення її життя. Однак життєві реалії були інши-

ми: відбувалось завищення значущості держави, яку потрібно «...годувати мільйонами тонн сталі, руди, зерна, а іноді і смертями її громадян. Людина – ніщо, держава – все»⁴. Бажаний ефект медійної реальності досягався завдяки використанню основних джерел інформації повоєнного часу: преса, радіо, кіно, а також залучення наочних матеріалів (транспаранти, плакати тощо). В основі цих ресурсів містилась агітаційно-пропагандистська складова, яка стимулювала громадян до здійснення відбудови із завзяттям.

Очевидно, що постійний медійний вплив створював та підтримував натхнення у виснаженого населення безпосередньо за допомогою політичного контролю та маніпуляцій. Тому не випадково Ю. Колісник, звертаючись до цілої низки методів духовно-психологічного впливу та політичного маніпулювання на поведінку громадян, зараховує відбудову до фальшивої дійсності радянського періоду⁵.

Також науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України підкреслюють, що радянська влада підпорядковувала відродження господарства інтересам держави завдяки підтриманню в населенні ентузіазму. Власне, громадяни здійснювали відбудовчі процеси з вірою в краще життя для своїх сімей і тому із захопленням сприймалися нові завдання попри важкі умови життя та праці. При цьому терплячість та самопожертва переплітались із демагогією та формалізмом комуністичної системи⁶. Прикладом слугує звернення жінок Сталінського району Запорізької області, яке пролунало на зборах 5 березня 1944 року, присвячених святкуванню Дня 8 березня. У промові звучали заклики до мобілізації всіх жінок, як міста Запоріжжя, так і області, до поновлення інфраструктури: «...всі, як одна, ставайте в лави добровільних відбудовчих бригад, виходьте на велике будівництво по відродженню нашого чудового рідного міста, наших колгоспів, радгоспів, МТС – всього господарства і культури, зруйнованих німецько-фашистськими загарбниками»⁷. Учасниці заручились обіцянкою – що-

⁴ Почепцов Г. СССР: страна, созданная пропагандой. Харьков : Фолио, 2019. С. 118.

⁵ Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 280. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (дата звернення: 30.04.2020).

⁶ Політична історія України XX століття : у шести томах / НАН України. Київ : Генеза, 2003. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / редкол.: І. Ф. Курас та ін. С. 18.

⁷ Жінки! Піднімайтесь на велику справу відродження рідного міста, колгоспу, МТС! *Червоне Запоріжжя*. 1944. 8 березня. № 48 (6330). С. 1.

¹ Філіпова О. Дискурс партійно-радянської повоєнної преси Півдня та Заходу України: порівняльний аспект. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2013. Вип. 3. С. 468. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_42 (дата звернення: 30.04.2020).

² Там само. С. 469–472.

³ Там само. С. 470.

денно після основної роботи працювати по декілька годин на відродження із завзяттям: «Всі наші сили віддамо на відбудову міст і сіл, всі труднощі перенесемо, а наше любиме місто Запоріжжя відбудуємо. Ми будемо стійкі в труді, як стійкі воїни на фронті, що визволили наше місто, нашу область»¹. Невипадково стаття знаходилася на першій шпальті обласної газети. Адже вона спрямовувала увагу на важливе для держави завдання – відбудова в області, від якої залежали економічні показники держави. Саме така настанова надавала впевненість громадянам у тому, що вони беруть участь у «соціально значущій діяльності». Такий засіб впливу Ю. Колісник відносить до одного із методів політичного маніпулювання, який відображається на процесі психічного контролю – «соціальна настанова»². Окрім цього, потужний вплив на свідомість громадян здійснювало звернення до загарбників та визволителів, яке набувало негативного або позитивного емоційного забарвлення.

Відповідно, на думку К. Бек, мобілізація значної кількості населення навколо відбудови стала важливою умовою швидкого відновлення воєнних руйнацій та отримала свою ефективність у результаті значного впливу державної влади на громадян. Дослідниця відзначає, що в країнах Західної Європи не відбувалося проведення відповідних процесів із залученням подібної кількості населення. Влада, застосовуючи трудову мобілізацію, керувала людьми на свій розсуд, враховуючи лише інтереси держави. У подібному ставленні К. Бек знаходить ознаки рабства, наприклад: закріплення працівника за підприємством та контроль за ним; відсутність у міжвоєнний період у робітників та селян паспортів; покарання за порушення трудової дисципліни³. Однак, на наш погляд, проведення пропагандистської політики нівелювало негативні моменти запроваджених заходів стосовно мобілізації населення до відбудови та спрямовувало громадян до беззаперечного їх виконання.

Звернемо увагу, що зі звільненням Запорізької області від німецької окупації у жовтні 1943 року відбувалося поступове відродження всіх сфер життя. Війна продовжувалась, і всі сили людських ресурсів спрямовувалися на допомогу фронту та, водночас, відновлення промисловос-

ті і сільського господарства в області. Загалом вказаний період, на думку С. Плохія, характеризувався впровадженням уже перевірених моделей життя, створених у 1930-х роках. Керівник держави не був готовий до проведення соціальних та економічних експериментів, і тому в прийнятті подальших рішень у країні відігравали ключову роль міжнародна ситуація та досвід воєнних років⁴. Також К. Бек відзначила, що тенденція переважання політики над економічною сферою та держави над суспільством, яка відбувалася протягом 1930 років, продовжувалась і в повоєнний час⁵. Таким чином, у повоєнний період радянська влада застосовувала вже перевірені засоби та методи управління державними процесами.

Першочерговим завданням у колгоспах стала підготовка до весняної сівби: налагодження сільськогосподарської техніки (тракторів, комбайнів, плугів, сівалок, культиваторів), заготовка запасних частин до них, організація перепідготовки кваліфікованих робітників та навчання молодих фахівців (бригадирів, трактористів, комбайнерів). З цією метою до Запорізької області прибували нові трактори та повертали МТС, які ще були евакуйовані у 1941 році до східних районів Радянського Союзу. За даними газети «Червоне Запоріжжя», з жовтня 1943 року до області надійшло більше 600 машин⁶. Поширення набиравало Всесоюзне соціалістичне змагання підприємств місцевої промисловості, яке було спрямоване на допомогу колгоспам щодо сільськогосподарського інвентарю.

Поряд із цим відбувався процес відновлення господарських організацій – птахоферм, свиноферм, молочно-товарних ферм для надання продуктової допомоги фронту та звільнення територій. Окрім цього, з метою надання допомоги радянській армії, для остаточної перемоги над ворогом, організовувався «патріотичних рух» за продаж хліба державі, соціалістичне змагання Запорізької та Дніпропетровської областей на 1944 рік за отримання високого врожаю та сільськогосподарських продуктів.

У монографії «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945» автори звертають увагу, що патріотичні рухи (всесоюзні, республіканські, регіональні кампанії), які, власне, організовувалися партійними та державними органами, безпосередньо впливали на рівень доходу насе-

¹ Там само. С. 1.

² Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 286. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (дата звернення: 30.04.2020).

³ Бек К. Відновлення сталінської системи в повоєнній УРСР. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 135 – 136.

⁴ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключко. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. С. 376.

⁵ Бек К. Відновлення сталінської системи в повоєнній УРСР. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 136.

⁶ Нові партії тракторів. *Червоне Запоріжжя*. 1944. 20 лютого. № 36 (6318). С. 2.

лення. У матеріалах обласної газети «Червоне Запоріжжя» наводяться приклади продажу не тільки хліба державі, а й надання матеріальної допомоги у вигляді заощаджень трудящих на побудову танкової колони, авіаційного обладнання. Також кошти залишалися й для формування державної воєнної позики, яка зовсім не була добровільною. У зв'язку з цим автори дійшли висновку, що колгоспники не розпоряджались отриманими результатами праці і тому знаходились у важкому становищі, яке прирівнюють до кріпаків¹.

Поза увагою не залишалися і промислові підприємства та будови, які вже за рік після визволення запорізької території від німецької окупації налагоджували свою роботу та виготовляли продукцію: завод «Комунар», паровозоремонтний, завод імені Мікояна, Воровського, Кірова, Першотравневий, Азово-Чорноморський та інші. Наприклад, за даними секретаря обкому КП(б)У Ф. Матюшина, машинобудівна промисловість випустила близько 250 000 запасних частин для сільського господарства². Також проводилися роботи з відновлення Дніпрогесу, де створений колектив дніпробудівців отримав перехідний Червоний Прапор Державного комітету оборони. З метою підтримання «бойового духу» у відбудовчих процесах за успіхи у виробничій сфері здійснювалося пропагування досягнень та імен стахановців як по області, так і в усьому Радянському Союзі.

Указана інформація постійно розміщувалася на шпальтах газет та у міру налагодження радіомереж лунала з відповідними закликами.

Зокрема опубліковано лист у квітні 1944 року від трудящих Запорізької області до Й. Сталіна, де зазначалися плани виконання зобов'язань перед керівником держави: «Ми Вам клянемось, що перед Батьківщиною в боргу не зостанемось і обіцяємо високими урожаями фронтові допомогти ворога добити, всіх зусиль докладемо – давню славу своїй області повернемо!»³. У зверненні наголошувалося на довоєнному становищі регіону, яке при радянській владі розпочало своє економічне піднесення: «Стало Запоріжжя – радянським краєм, багатим і славним землею рільною, пшеницею золотою і водою дніпровою, і комбайнами, і алюмінієм легким... і бавовною новою, худобою племінною – всякою

новиною; і театрами, і садами, і хатами, і людьми землі умілими майстрами – кордонів сторожами – вірними синами і дочками». Особливе значення надавалося промисловим підприємствам: «Збудовані за роки сталінських п'ятирічок ДніпроГЕС імені Леніна, заводи Запоріжсталі, Алюмінієвий, первенець радянського комбайнування «Комунар» та інші – були відомі у всьому світі»⁴. Робився акцент на тому, що лише завдяки Й. Сталіну Запорізька область розвивалася, отримала значні здобутки в економіці і тому тільки вождь у повоєнний період допоможе повернутися до колишнього життя. У свою чергу, місцеві жителі виражали відданість результативністю проведених заходів на допомогу фронту, державі: сімба та збір урожаю, постачання продуктів та сировини. Тому місцева інформаційна складова спрямовувалася до відродження вже існуючих здобутків економічної сфери в області. Подібні матеріали містили пропагандистський компонент, який спонукав населення до виконання необхідних дій.

На початку травня 1945 року суспільство в Радянському Союзі поверталось до мирного життя швидкими темпами та беззаперечним виконанням п'ятирічок.

Першочерговим завданням перед місцевими партійними представниками стало відновлення житлового фонду і благоустрій обласного центру. Під час проведення військових дій на території області значна кількість інфраструктури, в тому числі житлових будинків, зазнала пошкоджень або взагалі була знищена. Закінчення війни означувало остаточне повернення до звичного устрою життя громадян, його відродження. У зв'язку з проведенням відбудовчих процесів на промислових підприємствах Запоріжжя збільшувалася кількість населення в місті, що потребувало їх розміщення для проживання. Також для мотивування населення до здійснення відповідних дій наголошувалося на поверненні фронтовиків додому, які повинні були вернутись у те місто, яке залишали – облаштоване та чисте. Відповідне рішення обговорювалося на 3-му пленумі Запорізького міського КП(б)У⁵. До організації та проведення житлового будівництва в місті залучали керівників підприємств та установ, партійних та радянських працівників, які за допомогою постійної політико-масової і роз'яснювальної роботи включали до процесу всіх трудящих. Також до масової роботи притягувалися квартальні та вуличні комітети, які спрямовували свої дії на оволодіння населенням будівельних спеціальностей, ство-

¹ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 362 – 363.

² Матюшин Ф. На шляху до відродження. *Червоне Запоріжжя*. 1944. 10 жовтня. № 204 (6486). С. 2.

³ Від трудящих Запорізької області Йосифу Віссаріоновичу Сталіну. *Червоне Запоріжжя*. 1944. 16 квітня № 77 (6359). С. 2.

⁴ Там само. С. 1.

⁵ 3-й пленум Запорізького міського КП(б)У. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 18 травня. № 95 (6639). С. 1.

рення ремонтних бригад із домогосподарок. До кінця 1945 року встановлювався термін виконання запланованих заходів відбудови: житлові будівлі, готелі «Інтурист» та «Южный», парки, сквери, школи, клуби, пральні, лазні; налагодження роботи електропостачання та водовідведення, міського транспорту¹.

Услід за відродженням міста поступово впроваджувалися відповідні заходи у сільській місцевості, зокрема затверджено РНК УРСР та ЦК КП(б)У постанову «Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і культурно-побутових споруд на селі»². Виявлялися недоліки вже проведених робіт на селі та надавалися настанови щодо організації відбудовчих дій: створення запланованих проєктів, формування будівельних бригад із кваліфікованими робітниками, налагодження виробництва необхідних матеріалів (основні створювали силами колгоспників, більш складні матеріали – цвяхи, дверні та віконні ручки – отримували від місцевої промисловості та промислової кооперації). Відповідальними призначалися виконкоми районних Рад депутатів трудящих, райкоми КП(б)У, правління колгоспів.

Періодично з'являлась інформація про хід проведення відбудови міста та села на сторінках газет та заклики до успішного виконання: «Бойова програма міської парторганізації»³, «Благоустрій робітничих селищ»⁴, «Новий шлях до відродження добробуту колгоспників»⁵, «Створимо нові колгоспні села»⁶, «Будівництво розгортається»⁷, «Новими фарбами зацвіте колгоспне село»⁸.

Запорізьким обкомом КП(б)У було прийнято загальну Постанову від 20 червня 1945 року «Про відбудування і будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і

культурно-побутових споруд на селі»⁹. Особлива роль відводилася засобам інформації, які виконували роль пропаганди та агітації на будівельно-відбудовчих об'єктах і підприємствах, лісозаготівлі. Відбувалась організація випуску стінних газет, бойових листівок, а також установа інформаційних вітрин, які відображали виробничі показники, новини центральних, республіканських і місцевих газет, створювалися дошки пошани. Окрім цього, місцеві газети в області зобов'язували періодично висвітлювати проведені заходи згідно із прийнятим рішенням, досвід кращих будов та робітників.

Однак серед відбудовчих процесів у Запорізькій області не втрачала своєї актуальності тематика розвитку сільського господарства, особливо організація та збір першого повоєнного врожаю і хлібоздача державі. У кожному номері обласної газети висвітлювалась інформація про передовий досвід у колгоспах області, дошки пошани, критика та постанови партії щодо організації робочого процесу в полі. Насамперед, промовистими виступають лозунги, які скеровували громадян до їх реалізації: «Хліб – це перемога. Швидко і рішуче піднести темпи хлібоздачі!»¹⁰. «День і ніч молотити і возити хліб державі»¹¹, «Вище темпи хлібоздачі! Організовано вести весь комплекс сільськогосподарських робіт»¹², «Достроково здати хліб державі – святий обов'язок кожного колгоспу»¹³. Подібні заклики окреслювали колгоспникам важливість виконання планів хлібозаготівлі постійно протягом відбудовчого періоду. На місцях агітаторів зобов'язували проводити роз'яснювальні бесіди, читки газет, контролювати випуск настінних інформаційних матеріалів, польових листків тощо.

Комсомольські організації брали активну участь у мобілізації сільської молоді до «соціалістичних змагань», а також відповідали за проведення масово-політичної роботи поміж них. Комсомольці мусили бути ініціаторами цілодобової роботи молотарок, також забезпечувати виконання графіка здачі хліба на зсипні пункти та робити велику кількість ходок із використанням усіх корів. У колгоспі ім. Луценка Червоноармійського району створена була комсомольсько-транспортна бригада, яка вивозила в державні

¹ Там само. С. 1.

² Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і культурно-побутових споруд на селі (Постанова Ради Народних Комісарів УРСР та Центрального Комітету КП(б)У). *Червоне Запоріжжя*. 1945. 20 травня. № 97 (6641). С. 1–2.

³ Бойова програма міської парторганізації. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 19 травня. № 96 (6640). С. 1.

⁴ Благоустрій робітничих селищ. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 19 травня. № 96 (6640). С. 1.

⁵ Новий шлях до відродження добробуту колгоспників. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 22 травня. № 98 (6642). С. 1.

⁶ Створимо нові колгоспні села (Розмова з головою РНК УРСР і секретарем ЦК КП(б)У тов. М.С. Хрущовим). *Червоне Запоріжжя*. 1945. 29 травня. № 103 (6647). С. 1.

⁷ Крижко М. Будівництво розгортається. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 30 травня. № 104 (6648). С. 1.

⁸ Головань В. Новими фарбами зацвіте колгоспне село. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 30 травня. № 104 (6648). С. 1.

⁹ Про відбудування і будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і культурно-побутових споруд на селі (Постанова пленуму Запорізького обкому КП(б)У від 20 червня 1945 року). *Червоне Запоріжжя*. 1945. 4 липня 1945 року. № 129 (6674). С. 1–2.

¹⁰ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 17 серпня. № 160 (6705). С. 1.

¹¹ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 18 серпня. № 161 (6706). С. 1.

¹² *Червоне Запоріжжя*. 1945. 25 серпня. № 166 (6711). С. 1.

¹³ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 26 серпня. № 167 (6712). С. 1.

пункти зерно¹. Колгоспи, всупереч важкому повоєнному становищу, віддано ідеалам держави спрямовували всі свої ресурси для покращення економічних показників області. Постійний потік медійної інформації змушував людей здійснювати перевиконання поставлених планів або піддаватися жорсткій критиці згори.

Особливих обертів набрало економічне життя в області за досліджуваний період під час виконання двох п'ятирічних планів, затверджених Верховною Радою СРСР від березня 1946 року «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946 – 1950 роки»² та директивою XIX з'їзду КПРС від жовтня 1952 року строком на 1951 – 1955 роки³. Зауважимо, що кожен документ мав на меті вирішити актуальні питання держави. Наприклад, основним завданням повоєнної п'ятирічки стала відбудова тих районів країни, які зазнали руйнацій, а також відновлення і підвищення довоєнного рівня розвитку промисловості та сільського господарства. А вже наступний план скеровувався на піднесення подальшого розвитку всіх галузей господарства, зростання матеріального добробуту та культурного рівня населення.

Під час виконання прийнятих планів засоби масової інформації, особливо на місцях, проводили активну пропаганду запланованих заходів. Окрім друкованих видань, безпосередню участь у поширенні інформації взяло місцеве радіомовлення. Так, за період з червня по вересень 1946 року організовувалася низка передач, присвячених пропаганді четвертого п'ятирічного плану та повідомлень про хід його виконання: «Сільське господарство в 4-й п'ятирічці», «Залізничний транспорт Запорізької області в новій Сталінській п'ятирічці», «Основні задачі нового п'ятирічного плану», «Про план розвитку сільської електрифікації в Запорізькій області», радіоперекличка агітаторів міста Запоріжжя на тему: «Великий Сталінський план надихає на трудові подвиги», радіоперекличка будівельників Дніпропетровського Автозаводу та Запоріжсталі про виконання договору на соціалістичні змагання, «Дамо в 1946 році струм країні» – виступ заступника парторга ЦК на Дніпробуді, «Запорізький автомеханічний інститут в 4-й

п'ятирічці», передача для молоді «Дамо країні кваліфікаційні кадри»⁴. Радіопрограми висвітлювали основні напрями економічного життя області.

Поза увагою у пропагуванні промислових та господарських здобутків не залишалась і сфера кінематографії. Серед архівних матеріалів міститься лист на адресу О. Кузнєцова – Міністра кінематографії УРСР Відділу пропаганди та агітації обкому КП(б)У від 13 серпня 1947 року, з переліком промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, шкіл та дитячих закладів, які рекомендовані до висвітлення в кіно-журналах і документальних фільмах⁵. До переліку зараховувалися лише зразкові підприємства та колгоспи, а також їх представники, які відзначалися в трудовій діяльності.

У цей період радянське керівництво приділяло значну увагу й відновленню промислового комплексу по всій країні, де особливе місце займала відбудова Дніпровської електростанції та заводу «Запоріжсталь». Для виконання важливої місії до Запоріжжя був направлений Л. Брежнєв, який з серпня 1946 року по листопад 1947 року обіймав посаду Першого секретаря обкому КП(б)У. За такий короткий термін очільнику області вдалося виконати поставлене перед ним завдання. Уже в березні 1947 року було введено в експлуатацію перший агрегат на Дніпрогесі, як зазначалося в пресі «Друге народження», «Наше безсмертя». В обласній газеті «Червоне Запоріжжя» низку повідомлень від учасників присвячено визначній події та вітанням із різних куточків Радянського Союзу під лозунгом: «Піднімається знову прекрасним видінням як гордість народу стрункий Дніпрогес»⁶. Цього ж року, у вересні, на «Запоріжсталі» здійснено випуск продукції сталеного листа. Зазначалося, що «перлині чорної металургії Півдня» немає рівних у Європі завдяки цеху холодної листооброб-

¹ Комсомольська організація колгоспу. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 2 жовтня. № 193 (6738). С. 1.

² Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946 – 1950 роки. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 24 березня. № 62 (6872). С. 1.

³ Директиви XIX з'їзду партії по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР на 1951 – 1955 роки (Резолюція XIX з'їзду ВКП(б) по доповіді Голови Держплану тов. М.3. Сабурова). *Червоне Запоріжжя*. 1952. 14 жовтня. № 205 (8612). С. 2–3.

⁴ Довідки відділу з підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР, про роботу на Запоріжбуді, про стан агітаційно-пропагандистської, культурно-просвітницької роботи, пропаганду Закону про 5-річний план, роботу газет, радіомовлення, кіно і фотообслуговування, роботу вечірнього університету марксизму-ленінізму (14 грудня 1945 – 1 листопада 1946 року). ДАЗО (Державний архів Запорізької області). Ф. П-102. Оп. 2. Спр. 274. Арк. 103 – 104.

⁵ Інформації та звіти обкому КП(б)У в ЦК КП(б)У про виконання постанов ЦК КП(б)У з питань соціалістичного змагання, роботи клубів, про обговорення листа Й.В. Сталіну, звернення Ленінградців, про підготовку до виборів у Раду, масово-політичну і культурно-просвітницьку роботу, стан кінофікації, радіомовлення, роботу лекторських груп, вузів, газет (8 січня 1947 – 19 грудня 1947). ДАЗО (Державний архів Запорізької області). Ф. П-102. Оп. 2. Спр. 636. Арк. 99–100.

⁶ *Червоне Запоріжжя*. 1947. 7 березня. № 47 (7118). С. 2–3.

ки¹. Привертаючи увагу жителів області до державної значущості вказаних об'єктів, водночас здійснювалося неопосередковане маніпулювання їхніми діями для досягнення результативності. Інформація подавалася із використанням апеляції до дружби народів: лише завдяки згуртуванню всього народу Союзу у відбудові об'єктів, їх допомозі, вдалося здійснити відновлення промислового комплексу. Ключова роль відводилася керівникові держави та, звісно, комуністичній партії – без яких не відбулося б виконання таких важких робіт.

Однак, як відзначив С. Плохій, незважаючи на відновлення виробництва електроенергії та випуску сталі, місто знаходилося ще в зруйнованому становищі. Адже основний вектор спрямовувався на підвищення економічної стабільності в державі за рахунок великих промислових об'єктів. Нагальні питання, які стосувалися побуту звичайних громадян, залишалися поза увагою керівництва області. Навіть у своїх спогадах Л. Брежнев писав про незадовільний рівень життя в місті, а про село – жодних споминів. На думку С. Плохія, такий стан речей не був простою випадковістю, адже зазначений період характеризується вибухом повоєнного голоду, спричинений як погодними умовами, так і штучно створеною ситуацією – вивіз зерна до Східної Європи з метою підтримання нових комуністичних режимів². Звичайно, і засоби інформації не висвітлювали подібної інформації, а лише зверталися до перевиконання планів у сільському господарстві та промисловості.

Уже на момент затвердження п'ятої, останньої «сталінської» п'ятирічки, в Запорізькій області, основні галузі економіки у порівнянні з повоєнним часом зазнали змін. Відбувалося збільшення кількості роботи металургів та сталеварів «Запоріжсталі», переважно у зв'язку з державними запитами. Також продовжували виконувати поставлені завдання «...коксохіміки і силікатники Запоріжжя, будівники дорожніх машин Осипенко, робітники, службовці і інженерно-технічні працівники Південно-Українського каналу»³, представники підприємств Мелітополя, Великого Токмака, Полог, Оріхова та інших міст області. У свою чергу, і колгоспники збільшували набуті досягнення, серед яких були збирачі; мелітопольські, якимівські і приазовські бавовнярі; тракторні бригади. За-

порукою виконання п'ятирічки стало об'єднання сил усіх «радянських людей» задля досягнення мети – побудова комунізму. Для виконання п'ятирічного плану радянська влада продовжувала залучати засоби інформації, які виконували роль посередника між державою та населенням.

Таким чином, у Радянському Союзі, як тоталітарній державі, активно використовувався потенціал мас-медіа для впливу на свідомість населення з метою маніпуляції та контролю громадян. Перебуваючи під постійним заангажованим потоком інформації, жителі країни поступово сприймали безальтернативну «медійну дійсність» як об'єктивну. Така ситуація призводила до беззаперечного виконання громадянами установок з боку держави, зокрема у повоєнному реанімуванні певних аспектів. Тому ЗМІ, як і партійні постанови, людські та матеріальні ресурси, були невід'ємними і, водночас, паритетними частинами процесу відродження економіки в державі, зокрема в Запорізькій області. Лише завдяки комплексному поєднанню цих елементів вдавалося досягати запланованих результатів у відбудові економічного життя.

У перспективі дослідження проблематики, на прикладі вивчення державних процесів повоєнного часу крізь призму матеріалів регіональних ЗМІ, можливим і надалі є виявлення логічних зв'язків у схемі: «державна» – «мас-медіа» – «населення». Установлення їх взаємодії дозволяє відтворити загальну картину розвитку регіону повоєнного часу зі врахуванням політичних, соціально-економічних та культурних процесів.

¹ Запорізький сталінський лист є! *Червоне Запоріжжя*. 1947. 30 вересня. №193 (7264). С. 1–3.

² Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключко. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. С. 377–378.

³ Радянський народ з честю здійснить нову п'ятирічку. *Червоне Запоріжжя*. 1952. 22 жовтня. № 211 (8618). С. 1.

References

- Pochepcov G. SSSR: strana, sozdannaya propagandoy. Harkov : Folio, 2019. 459 s.
- Kolisnik Yu. Manipulyativnij vpliv zhurnalnoyi periodiki URSR na svidomist gromadyan. Zbirnik prac Naukovo-doslidnogo institutu presoznavstva. 2015. Vip. 5. S. 278–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (data zvernennya: 30.04.2020).
- Filipova O. Diskurs partijno-radyanskoyi povoyennoyi presi Pivdnya ta Zahodu Ukrayini: porivnyalnij aspekt. Zbirnik prac Naukovo-doslidnogo institutu presoznavstva. 2013. Vip. 3. S. 462–476. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_42 (data zvernennya: 30.04.2020).
- Zaporizkij rahunok Velikij vijni. 1939–1945 : monografiya / F.G. Turchenko, V.M. Moroko, O.F. Shtejnle, V.S. Orlyanskij ta in. ; nauk. red. F.G. Turchenko. Zaporizhzhya : Prosvita, 2013. 416 s.
- Politichna istoriya Ukrayini HH stolittya : u shesti tomah / NAN Ukrayini. Kiyiv : Geneza, 2003. T. 6. Vid totalitarizmu do demokratiyi (1945–2002) / redkol.: I. F. Kuras ta in. 696 s.
- Plohiy S. Brama Yevropi. Istoriya Ukrayini vid skifskih voyen do nezalezhnosti / Per. z angl. R. Klochko. Harkiv : Knizhkovij klub «Klub Simejnogo Dozvillya». 2016. 496 s.
- Bek K. Vidnovlennya stalinskoyi sistemi v povoyennij URSR. Ukrayinskij istorichnij zhurnal. 2012. № 4. S. 127–139.
- Zhinki! Pidnimajtes na veliku spravu vidrozhennya ridnogo mista, kolgospu, MTS! Chervone Zaporizhzhya. 1944. 8 bereznaya. № 48 (6330). S. 1
- Novi partiya traktoriv. Chervone Zaporizhzhya. 1944. 20 lyutogo. № 36 (6318). S. 2.
- Matyushin F. Na shlyahu do vidrozhennya. Chervone Zaporizhzhya. 1944. 10 zhovtnya. № 204 (6486). S. 2.
- Vid trudyashih Zaporizkoyi oblasti Josifu Vissarionovichu Stalinu. Chervone Zaporizhzhya. 1944. 16 kvitnya № 77 (6359). S. 1–2.
- 3-j plenum Zaporizkogo miskkomu KP(b)U. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 18 travnya. № 95 (6639). S. 1.
- Pro budivnictvo zhitlovih budinkiv kolgospnikiv, virobnichih budivel u kolgospah i kulturno-pobutovih sporud na seli (Postanova Radi Narodnih Komisariv URSR ta Centralnogo Komitetu KP(b)U). Chervone Zaporizhzhya. 1945. 20 travnya. № 97 (6641). S. 1–2.
- Bojova programa miskoyi partorganizaciyi. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 19 travnya. № 96 (6640). S. 1.
- Blagoustrij robitnichih selish. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 19 travnya. № 96 (6640). S. 1.
- Novij shlyah do vidrozhennya dobrobutu kolgospnikiv. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 22 travnya. № 98 (6642). S. 1.
- Stvorimo novi kolgospni sela (Rozмова z golovoyu RNK URSR i sekretarem CK KP(b)U tov. M.S. Hrushovim). Chervone Zaporizhzhya. 1945. 29 travnya. № 103 (6647) S. 1.
- Krizhko M. Budivnictvo rozgortayetsya. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 30 travnya. № 104 (6648). S. 1.
- Golovan V. Novimi farbami zacvite kolgospne selo. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 30 travnya. № 104 (6648). S. 1.
- Pro vidbuduvannya i budivnictvo miskogo gospodarstva, budivnictvo zhitlovih budinkiv kolgospnikiv, virobnichih budivel u kolgospah i kulturno-pobutovih sporud na seli (Postanova plenumu Zaporizkogo obkomu KP(b)U vid 20 chervnya 1945 roku). Chervone Zaporizhzhya. 1945. 4 lipnya 1945 roku. № 129 (6674). S. 1–2 .
- Chervone Zaporizhzhya. 1945. 17 serpnja. № 160 (6705). S. 1.
- Chervone Zaporizhzhya. 1945. 18 serpnja. № 161 (6706). S. 1.
- Chervone Zaporizhzhya. 1945. 25 serpnja. № 166 (6711). S. 1.
- Chervone Zaporizhzhya. 1945. 26 serpnja. № 167 (6712). S. 1.
- Komsomolska organizaciya kolgospu. Chervone Zaporizhzhya. 1945. 2 zhovtnya. № 193 (6738). S. 1.
- Zakon pro p'yatirichnij plan vidbudovi i rozvitku narodnogo gospodarstva SRSR na 1946 – 1950 roki. Chervone Zaporizhzhya. 1946. 24 bereznaya. № 62 (6872). S. 1–4.
- Direktivi HIIH z'yizdu partiyi po p'yatomu p'yatirichnomu planu rozvitku SRSR na 1951 – 1955 roki (Rezolyuciya HIIH z'yizdu VKP(b) po dopovidi Golovi Derzhplanu tov. M.Z Saburova). Chervone Zaporizhzhya. 1952. 14 zhovtnya. № 205 (8612). S. 2–3.
- Dovidki viddilu z pidgotovki do vioriv u Verhovnu Radu SRSR, pro robotu na Zaporizhbudi, pro stan agitacijno-propagandistskoyi, kulturno-prosvitnickoyi roboti, propagandu Zakonu pro 5-richnij plan, robotu gazet, radiomovlennya, kino i fotoobslugovuvannya, robotu vechirnogo universitetu marksizmu-leninizmu (14 grudnya 1945 – 1 listopada 1946 roku). DAZO (Derzhavnij arhiv Zaporizkoyi oblasti). F. P-102. Op. 2. Spr. 274. Ark. 98–106.
- Informaciyi ta zviti obkomu KP(b)U v CK KP(b)U pro vikonannya postanov CK KP(b)U z pitan socialistichnogo zmagannya, roboti klubiv, pro obgovorennya lista J.V. Stalinu, zvernennya Leningradciv, pro pidgotovku do vioriv u Radu, masovo-politichnu i kulturno-prosvitnicku robotu, stan kinofikaciyi, radiomovlennya, robotu lektorskih grup, vuziv, gazet (8 sichnya 1947 – 19 grudnya 1947). DAZO (Derzhavnij arhiv Zaporizkoyi oblasti). F. P-102. Op. 2. Spr. 636. Ark. 99–100.
- Chervone Zaporizhzhya. 1947. 7 bereznaya. № 47 (7118). S. 2–3.
- Zaporizkij stalnij list ye! Chervone Zaporizhzhya. 1947. 30 veresnya. №193 (7264). S. 1–3.
- Radyanskij narod z chestyu zdijsnit novu p'yatirichku. Chervone Zaporizhzhya. 1952. 22 zhovtnya. № 211 (8618). S. 1.

Received 09 June 2020

Accepted 25 June 2020